

МІФ І МУЗИКА ЯК СПОСІБ ОСЯГНЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Ставлення до міфу було і є неоднозначним. Власне неоднозначність сприйняття характерна не тільки для міфу. Різноманітне тлумачення понять і категорій людського мислення є практично нормою, адже, як доведено зусиллями попередніх поколінь філософів, наші поняття гнучкі, пластичні, діалектичні. А тому, не дивлячись на прагнення до однозначності понятійного визначення предметів пізнання, самі поняття піддаються трансформаціям, що є джерелом дискусій не лише в суспільстві, а й на поважних спеціалізованих форумах.

Міф як переказ, розповідь про події, які переживались тим чи іншим чином, це не обов'язково історія реальних подій, хоч реальні події часто складають його основу. В міфі людина, особливо первісна, домислює відоме їй тим, чого можливо й не було, але логіка в оповіді штовхає її на доповнення знаного чимось інтуїтивно відчутим, без чого розповідь залишиться незавершеною, ущербною, несистемною. Маємо тут справу з цілісністю, яка в міфі твориться не інакше, як через вихід за межі знаного, відчутого та пережитого, що є виходом в трансцендентне.

В раціональну епоху, коли *ratio* стало по суті релігією, оскільки представники цієї доби вірили в безмежну силу розуму, міф сприймався як омана, як хибне, ненаукове розуміння світу. З ним боролись, його осуджували, пояснювали недостатністю знань у його носіїв, їхньою обмеженістю. Одна із версій щодо походження філософії якраз і ґрунтується на тому, що міф визнається джерелом філософії, а філософія – раціональною обробкою міфу, що є результатом звільнення останнього від наносних, неістинних елементів сприйняття світу. Але сьогодні вже й сама філософія не претендує на виключно наукове освоєння предметів пізнання. До слова, на це вона не претендувала й раніше. Завжди існували філософи, які культивували у своїх вченнях ідеї, що заперечували в тій чи іншій мірі раціональне пізнання як природи, так і суспільства. На підтвердження сказаного можна навести приклади від античного агностицизму до сьогоднішніх форм ірраціоналізму.

Однак, питання – чи здолала філософія міф? – залишається. І навіть побіжний його аналіз виявляє, що міф не лише не подоланий в осмисленні людиною себе і світу, але й є великі сумніви, що це можливо взагалі.

Прикладом, що заставляє сумніватись у можливість подолання міфу, є якраз філософія Ф. Ніцше, який ратував за відродження міфу як духовної форми, що виражає сутність життя як способу утвердження людини у світі. Він прямо заявляв про те, що міф є проявом волі як найглибшої засади існування взагалі. За його розумінням «без міфу будь-яка культура втрачає свій здоровий творчий характер природної сили: лише обставлений міфами горизонт замикає цілий культурний рух в певне завершене ціле. Всі сили фантазії і аполонічних марень тільки міфом спасаються від безцільного блукання» [1].

Таке трактування міфу спонукає до прояснення місця і ролі цілі у здійсненні людини. Навіть у буденному спілкуванні, яке не надто обтяжене теоретичними міркуваннями, можна нерідко почути про цілісність людини. А бути цілісним означає: «не розпиляти свої сили намарно», «не розмінюватись на дрібниці», а слідувати своєму головному покликанию, працювати на мету і все підпорядковувати їй. Досягнення у будь-якій сфері, як і життєвий успіх взагалі, залежить не лише від широкої ерудиції та волі до здійснення намірів, але й від здатності себе обмежити, відмовитись від другорядного, сконцентруватись на головному.

Наявні міфи в мисленні нашого сучасника звичайно ж відрізняються від міфів старовинних, первісних. Власне це розумів і Ф. Ніцше, коли говорив про їх утрату та занедбаність, що відіграло не найкращу роль як в історії західного суспільства, так і в долі окремого індивіда. Результатом втрати міфічного сприйняття світу стала здрибнілість західної людини, її нездатність утверджувати життя, відстоювати свої інтереси.

А між тим, міфічних елементів у свідомості сучасників Ф. Ніцше, за його ж розумінням, вистачало. Їх досить навіть у середовищі вченого люду, які розвінчують міфи, намагаючись звільнити свідомість від «ненаукового» сприйняття світу. Та, як не дивно, міфи з'являються. Їхнім джерелом в нову епоху часто є переоцінка ролі науки, раціональності, аполонівського начала. Очевидно, саме так слід розуміти Ф. Ніцше, коли він говорить, що міф – це «необхідний результат» і його навіть можна прийняти «за кінцеву мету науки» [2].

Знань, як виявляється, завжди не вистачає. І коли для практичної дії аргументів недостатньо, а діяти потрібно, на допомогу приходять міф, або принаймні довершення незнаного інтуїцією. Ми тут трактуємо міф досить широко, вважаючи, що його слід розглядати не лише в найбільш розвиненій, яскравій, рельєфній формі, але й на «підступах» до нього, або й фіксуючи залишки останнього в процесі його «очищення». Власне про це мова йде в працях німецького соціолога М. Вебера, коли він говорить про «розчаклування» міфу. Як автор концепції «розуміючої соціології» він, звичайно ж, покладається на розум, однак глибоко проаналізувавши роль знання та розуму в існуванні людини в соціумі, прийшов все ж до висновку, що абсолютне «розчаклування» та подолання міфу неможливе.

Уже в наш час, нашими сучасниками міф не лише визнається, але й тлумачиться як важлива складова культури. Так Оксана Забужко в науковій розвідці «Шевченків міф України», аналізуючи творчість генія української літератури, навіть ширше, української культури та історії, розробляє концепцію «авторського міфу», змістом якого є репрезентація власним життям загального, колективного, тут національного і не лише його. «Творець авторського міфу, – зазначає вона, – дослівно «платить» власним життям..., офірує своє життя» [3] на олтар власного народу і всесвітньої справедливості. Таким способом Т. Шевченко досягає міфічної «повноти особистісного розвитку»[4], чим виражає «архетипи колективного несвідомого» [5].

Так чи інакше, міф виростає із необхідності узагальнення обмеженого досвіду, із необхідності «звести кінці з кінцями», а це завжди важко. Як не дивно, можливо й недоречно, але є велика спокуса в автора даного есе навести приклад із теорії пізнання І. Канта, який не має безпосереднього відношення до міфу, та

все ж. Коли мова заходить про узагальнення, про висновки, які необхідно зробити на основі вивчення окремих явищ, певної їх множини, то не обходиться без певної здібності, яка хоч і має відношення до логіки, однак містить в собі дещо особливе. Цю особливість переходу від одиничного до загального, або підведення одиничного під загальні правила І. Кант назвав «спроможністю судження». Таку здатність ним було кваліфіковано «особливим даром», що «вимагає вправ, але якої навчитись неможливо». «Ось чому, – підкреслює він, – спроможність судження є відмінною рисою так званого природного розуму і відсутність його неможливо компенсувати ніякою школою» [6]. Отже, чи не саме така здатність так званих примітивних народів, свідомість яких переповнена міфами, дозволяє їм справлятися з життєвими проблемами в рамках свого способу життя, яке представники сучасної культурної антропології перестали сприймати як примітивне в його негативному сенсі.

Будь-яке узагальнення вимагає не лише знань, але й інтуїції. В практичному сенсі узагальнення означає «вписування» окремого в загальний контекст, набуття окремим загального статусу, навіть якщо це відбувається в особливій формі. А узагальнення, усупільнення завжди відбувається в такій формі. Ніколи окреме утворення не вичерпує своїм існуванням загальної сутності тієї основи, до якої воно належить. Можна навіть послатись на висловлювання Наполеона, який ретельно плануючи військові операції, все ж полюбляв твердити, що головне «ув'язатись у бій», що зовсім не означає воювати за принципом «якось воно буде».

Ці та інші приклади із повсякденного і не зовсім повсякденного життя свідчать про існування міфологічної складової в різний історичний час та в різних формах. І що важливо, міфологічні елементи освоєння людиною себе у світі присутні на різних рівнях свідомості.

Отож, існування міфу чи його елементів може бути виправдано тим, що індивідуальне існування вкорінене не лише в суспільне, але й у природу, у всесвіт. Це вимагає від кожного індивіда задля власної повноти буття керуватись не лише власними бажаннями та примхами, але й чимось більш глибоким і серйозним. У Ф. Ніцше, як і в його попередника А. Шопенгауера, таким глибоким засадничим підґрунтям є воля, яка за своєю природою є утворенням невизначеним та непізнаваним. Кожна людська одиниця виокремлюється із середовища собі подібних через індивідуацію, але оскільки кожна людина існує поряд з іншими, то за цю індивідуацію вона «неминуче повинна нести страждання» [7]. Це страждання є своєрідною платою за самостійність, за мислення, за «первородний гріх», через який людина відпала від бога, від природи, виділилась із останньої.

В силу своєї смертності людина не може задовольнитись індивідуальним існуванням. Неминучість смерті штовхає її на здійснення мети, яка лежить поза окремим буттям. Така спрямованість індивідуального існування не лише свідчить про марність людського буття у світі виключно як одиничного, але й вказує на більш глибоке і одночасно високе його призначення, підкреслюючи силу і вічність буття взагалі, буття за межами окремого, часткового, партикулярного. Заради такого існування, існування вічного, міфічний герой не лише страждає, але й жертвує собою. Цілісність світу тут підтверджується злитністю героя зі світовим цілим. Саме тому у міфі герої «від природи сильні своєю цілісністю»

[8]. Цілісність міфічного героя в культурі є репрезентацією цілісності і єдності спільноти, до якої герой належить, а в первісному міфі – це рок, фатум, доля, злиття окремого із загальним, наочне утвердження найвищої цілісності як сенсу існування, існування вічного.

Смерть героя – це трагедія людини, окремої особистості, але вона здійснюється в ім'я вищого буття, його вічності і нескінченності. Таким чином, смерть індивіда увічніює життя, робить його тривалим та нескінченим. Саме тому трагедія як форма та жанр мистецтва не є символом відчаю та безвиході, а є утвердженням вищої істини, життя у його всезагальній іпостасі. За Ф. Ніцше «в трагедії міф розкриває свій найглибший зміст, знаходить свою найбільш виразну форму» [9].

Відомо, що Ф. Ніцше ратував за синтез мистецтв. Не тільки міф, але й музика має відношення до основи світу, до вищого буття, до волі як ірраціональної субстанції. Більше того, вона відмінна від усіх інших мистецтв, оскільки відображає не явища, а «безпосередній образ самої волі і тому представляє по відношенню до будь-якого фізичного начала світу – метафізичне начало, до всякого явища – річ у собі» [10].

Завдяки чому музика набуває такого змісту?

Почнемо від зворотного. Кажуть, що архітектура – це застигла музика. Відповідно з цього випливає, що в основі музики лежить не застиглість, їй притаманна не сталість, а становлення, відображення такого становлення. Але не тільки це характеризує її. «Музика – як зазначає О. Ф. Лосев – відображає не лише становлення, але й цілком сталі картини та образи» [11]. Вона поєднує в собі те та інше. Таким чином, в її основі лежить становлення, але до нього не зводиться вся музика. Поєднання зникаючих образів в безперервній «тканині» музичного твору, особливо твору трагедійного, робить музику втіленням міфу, найглибшим способом його відтворення. Музика відображає стихію самого життя, або, як підкреслює уже цитований нами О. Ф. Лосев: «тільки чиста музика володіє засобами передавати цю без-образну стихію життя, тобто його чисте становлення» [12].

Жоден із видів мистецтва не передає настільки сильно плинність життя, нескінченність світу через призму конечності людського існування, як це робить музика. Вона відображає чуттєву плинність речей. Її сприйняття збуджує думку, заставляє зосередитись на тому, що не є предметом повсякденного інтересу та зацікавлення. Що ж відбувається? «Людина, яка ніколи не мислила про нескінченність і ніколи не розуміла нескінченного в світлі скінченого, а скінчене в світлі нескінченного, при слуханні музики раптом починає відчувати єдність і повну нерозділеність того та іншого, починає про це задумуватись, починає її відчувати» [13].

Що це саме так, інколи немає необхідності навіть «ходити в оперу». Відчути і зрозуміти роль музики, хоч можливо і не в тій мірі і не таку, про яку йшла мова вище, можна, долучившись до музичного обрамлення певних суспільних подій, в тому числі і державних свят, коли виконуються гімни. Як приклад, можна навести військові марші та пісні. Із суто народного та військового побуту нам відоме таке крилате висловлювання, як: солдат співає не тому, що йому весело, а весело тому, що він співає. Можна наводити безліч прикладів «чаруючого» впливу музики на людину, куди можна віднести і залучення відомих виконавців пісень до передвиборчих заходів і т. п.

Але мова у нас зараз про інше, про музику у формі трагедії. Повертаючись до Ф. Ніцше, нагадаємо, що він вважав музику могутнім тлумаченням міфу, жадав «очищення німецького духу чарами музичного вогню» [14]. Але не лише про відображення трагедії в музиці мовилось у Ф. Ніцше і не лише про сферу духу. Німецький філософ мислив категоріями єдності онтології і гносеології. Не тільки у своїх творах, але і в листах він зазначав, що йому невідомо, чим є чисто духовні проблеми. Тим не менш, питання спочатку стояло таким чином, щоб силу міфу, музики зрозуміли та оцінили філософи, а значить раціонально осмислили. І цей процес, з його точки зору, уже відбувається. Прикладом цього є філософська діяльність І. Канта і А. Шопенгауера. Як би там не було, але в цьому Ф. Ніцше вбачає «таємничу єдність німецької музики і німецької філософії» [15].

Таким чином, можемо підсумувати, що змістом філософських візій Ф. Ніцше є єдність різних видів мистецтва, ширше – духу, духовної діяльності і її органічної єдності з життям, існуванням нації і взагалі людства. Якщо говорити про український контекст, то продуктивним видається твердження Оксани Забужко про те, що «в лоні Шевченкового міфу відбулося зародження того, що можемо з повним правом визначити як українську національну ідею» [16], яка може існувати лише як цілісність. Будучи такою, національна ідея виражає єдність та історичну цілеспрямованість національної спільноти, наявність якої є вельми актуальною під сучасну пору.

Література

1. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинство и пессимизм / Ницше Ф. Сочинения в двух томах. М.: Мысль, 1990. Т.1. С. 149.
2. Там само. С. 114.
3. Забужко Оксана. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-е вид. К.: Факт, 2007. С. 101.
4. Там само. С. 101.
5. Там само. С. 87.
6. Кант И. Критика чистого разума / Кант И. Сочинения в шести томах. – Т. 3. – С. 218.
7. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинство и пессимизм / Ницше Ф. Сочинения в двух томах. М.: Мысль, 1990. С. 47-147. Т.1. С. 92.
8. Лосев А. Ф. Исторический смысл эстетического мировоззрения / Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. М.: Политиздат, 1991. С. 285.
9. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинство и пессимизм / Ницше Ф. Сочинения в двух томах. М.: Мысль, 1990. Т.1. С. 47-147. С. 96.
10. Там само. С. 119.
11. Лосев А. Ф. Основной вопрос философии музыки / Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. М.: Политиздат, 1991. С. 326-327.
12. Там само. С. 327.
13. Там само. С. 329.
14. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинство и пессимизм / Ницше Ф. Сочинения в двух томах. М.: Мысль, 1990. Т.1. С. 138.
15. Там само. С. 136.
16. Забужко Оксана. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4-е вид. К.: Факт, 2007. С. 105.